

ОСНОВАВАНЕ И НАЧАЛНА ДЕЙНОСТ НА СОФИЙСКОТО ДРУЖЕСТВО
"БЕСАРАБСКИ БЪЛГАРИ" /1918-1919 г./

Петър Тодоров

Историята на Бесарабия /Молдова – Молдавия/ между двете световни войни е в значителна степен проучена. Изяснени са основни аспекти от разволя на международните отношения, довели до присъединяването на Бесарабия към Румъния, значението на бесарабския въпрос в съветско-румънските отношения, политиката на румънските управляващи среди в Бесарабия, социалните и националноосвободителните борби на местното население и на 300-хиладната бесарабска емиграция. В литературата не рядко се поддържат противоположни становища по цял ред въпроси: относно "доброволното" присъединяване на Бесарабия към Румъния, за ролята на Западните велики сили и на Коминтерна, за характера на съществуващите организации, съществувала ли е "молдованска" нация и др.¹

При осветляването на тези проблеми мимоходом са засегнати отделни въпроси относно положението и борбите на българите в Бесарабия². За съдбата на българите изселници и емигранти от тази област, вкл. за Съюза на бесарабските българи в България, не са правени изследвания.

Целта на това съобщение е да се изясни началната история на Съюза на бесарабските българи в България, който възниква с основаването на Софийското дружество "Бесарабски българи" през 1918 г.

+ + +

Идеята за организиране на бесарабските българи в България възниква към края на 1917 г. – началото на 1918 г. в тясна връзка с драматичните превратности, които преживява българското население в Бесарабия по онова време.

Известно е, че Румъния се включва в Първата световна война като съюзник на Съглашението. В резултат на успешно настъпление на войските на Централните сили, през есента на 1916 г. е окупирана 2/3 от територията на Румъния и е освободена Добруджа. Войната придобива позиционен характер, като фронтът линия минава по делтата на Дунав – поречието на Серет. Дотогавашното румънско правителство се евакуира в гр. Яш. Бесарабия е все още руска гу-

берния³, населена с разнообразно по етнически състав население, между което и над 300 000 души българи и гагаузи. Те заемат компактно Южна Бесарабия /Измайлска, Кагулска, Комратска, Бендерска и Ажерманска околия/, като българската диаспора обхваща още редица райони на Бесарабия и земите на изток до Азовско море при обща численост над половин милион души.

През зимата на 1916-1917 г. в Бесарабия възниква тежка продоволствена криза, която след февруарската революция в Русия се съчетава с нарастваща политическа криза. Местното губернско управление и командването на руските войски на Румънския фронт признават Временното руско правителство. Същевременно ликвидирането на руския царизъм, демократизацията на политическия живот и широката пропаганда на принципа за свободно самоопределяне на народите и в Бесарабия извеждат на политическата сцена потискани дотогава политически сили. Нараства остротата на класовите и международните противоречия – бесарабският въпрос навлиза в нова фаза на развитие при пряко участие и на могъщи външни сили.

Още през март 1917 г. възникват многобройни и различни по политическата си ориентация комитети, съвети, политически организации и др., следва провеждането на многобройни конгреси, масови демонстрации, формиране на нови местни органи на властта и пр.

Широкомасщабна дейност подхваща молдованската буржоазия. В края на март в Кишинев е основана Молдованската национална партия, като продължител на възделенията на Молдованската либерална партия /1905 г./. Нейните водачи си поставят за цел да обединят молдованите /румънците/ и възможно по-големи групи от другите националности за поетапно откъсване на Бесарабия от Руската федеративна демократична република и присъединяване към Румъния. На 20 октомври /3 ноември 1917 г. /нататък датировката е по н. ст./ в Кишинев започва конгрес на Молдавските войнишки и офицерски съвети. На 7 ноември конгресът провъзгласява Бесарабия за автономна област, числяща се към РФДР. На следващия ден е избран Sfatul țării т.е. Съвет на страната или Народен съвет /нататък Бесарабски народен съвет/, "за да администрира всички дела на автономна Бесарабия" до "свикването на Учредително събрание на Бесарабия, което ще бъде избрано с всеобщо, равноправно и тайно гласуване"⁴. Решава се Бесарабският народен съвет да се състои от 120 души и да включва представители от всички националности. Впоследствие се приема проект за състав от 150 души /105 молдовани, 15 украинци,

14 евреи, 7 руси, по двама българи, гагаузи, немци и по един поляк, арменец и грък^{5/}.

Октомврийската революция и установяването на съветска власт в Централна Русия разширяват влиянието на болшевиките в Бесарабия и в армията на Румънския фронт. Анархията и многовластието прерастват в гражданска война, съпроводена със стихийно преразпределение на земите на едрите земевладелци. В редица селища и райони властта се поема от болшевишки комитети и болшевижирани съвети.

Формирането на новия състав на Бесарабския народен съвет става отново при доминиращото влияние на Молдованската национална партия и формирания от нея Молдовански блок. Положени са големи усилия да се кооптират за депутати изключително румънофили, противници на болшевизма, но и в новия състав на Бесарабския народен съвет се формира силна опозиция.

Заседанията на Бесарабския народен съвет започват на 5 декември при участие на около 2/3 от предвидения брой депутати. На 16 декември Бесарабският народен съвет обявява създаване на Молдавска демократична република /Република Бесарабия/ и избира Съвет на генералните директори /правителство/. Директоратът е натоварен да подготви законопроекти за статута на републиката като част от РФДР, за републиканската армия, за аграрна реформа, за въвеждане на 8-часов работен ден, за държавен контрол на промишлените предприятия и за осигуряване на правата на националните малцинства⁶.

Междувременно на 9 декември 1917 г. е подписано Фокшанското съглашение за прекратяване на военните действия между Румъния и Централните сили. Яшкото румънско правителство се възползва от него и в съгласие с Централната украинска рада и правителството на Украйна, отцепена от РФСР, и с белогвардейското командване на Румънския фронт започва разоръжаване и евакуация на революционизирани руски военни части от този фронт, както и подготовка за завземане на Бесарабия. Към края на декември от различни пунктове иззад Прут в нея нахлуват белогвардейски и румънски военни подразделения. Те се натъкват на упорита съпротива от въоръжени отряди на немолдованското население и на болшевижирани военни формирования, което съдейства за разширяване на районите под съветска власт. На 14 януари 1918 г. се установява съветска власт и в Кишинев.

Тези събития изострят конфликтите в Бесарабския народен съвет. Започва нова чистка на противниците на присъединяването на Бесарабия към Румъния и кооптиране на румънофили /отстранени са 58

души, от които 34 молдовани, а броят на нововключените депутати достига 66 души^{7/}. На 3 януари на закрито заседание Бесарабският народен съвет дава специални пълномощия на Директората по въпроса за въвеждане на чужди войски, за сключване на заем със Западни държави и привличане на чужденци за инструктори на републиканската армия. На 4 януари е формиран Президиум на Бесарабския народен съвет. Подтиквано от външни сили, със съгласието на Директората и лидерите на Президиума на Бесарабския народен съвет същия ден румънското правителство дава ход на план за военна окупация на Бесарабия. На 5 януари в нея навлизат белогвардейски части, а на 6 януари - четири румънски дивизии, подсилени с големи артилерийски съединения. На 16 януари правителството на Съветска Русия дава ултиматум на Румъния, на 18 януари румънските войски завземат Кишинев, на 20 януари е дадена заповед за общо настъпление на румънските войски. Същия ден Съветска Русия сключва дипломатическите си отношения с Румъния. На 7 февруари Бесарабският народен съвет обявява Бесарабия за независима Молдавска република.

Съчетаването на гражданската война с борбата срещу настъпващите румънски войски усложнява още повече обстановката. След разгрома на войските на Украинската централна рада, и спирането на настъплението на австро-германските войски към Санкт Петербург, съветското правителство изпраща в помощ на червеноармейските подразделения, сражаващи се с румънската армия, значителни военни сили. В края на февруари - началото на март те развиват успешни настъпателни действия, което застава румънското правителство да отправи искане за мирно разрешаване на бесарабския въпрос. Между 5 и 9 март 1918 г. между Румъния и Съветска Русия е подписано съглашение, по силата на което Румъния се задължава в срок от два месеца да изтегли войските си от Бесарабия. На 5 март обаче румънското правителство подписва и прелиминарен мирен договор с Централните сили, с който Бесарабия се дава на Румъния. Това показва, че румънското правителство няма намерение да изтегли войските си от Бесарабия. Все пак то не се решава на открита анексия, а прилага план за "доброволно" присъединяване на областта. За целта са използвани лидерите на Бесарабския народен съвет и Директората, които отиват в Яш за преговори с румънското правителство и с дипломатически представители на страни от Съглашението.

На 9 април 1918 г. след бурно заседание Бесарабският народен съвет обявява присъединяването на Молдавската демократична ре-

публика /с граници Прут – Днестър – Черно море и старата австрийска граница/ към Румъния. Въпреки многократните чистки и силния натиск, за присъединяването гласуват 86, против са 3-ма и се въздържат 36 депутати⁸. В декларацията за присъединяването се уточнява, че то става при условия: запазва се Бесарабският народен съвет за провеждане на аграрна реформа; Бесарабия запазва автономията си със Законодателно събрание /диета/, избрано впоследствие с всеобщо, равно, пряко и тайно гласуване, имащо изпълнителен орган и своя администрация; компетенциите на Законодателното събрание ще бъдат да гласува бюджет, да контролира администрацията и войската, да назначава чиновници и др.; двама представители от Бесарабия ще бъдат включени в състава на Министерския съвет на Румъния⁹. На 22 април е издаден кралски указ за промулгиране на акта за присъединяването и за формиране на Съвет на директори за временно административно управление на Бесарабия¹⁰. На 2 май правителството на Съветска Русия подава протестна нота срещу завземането на Бесарабия. На 7 май е подписан Букурещкият мирен договор между Румъния и Централните сили, с който се потвърждава присъединяването на Бесарабия към Румъния.

На 23 ноември 1918 г. румънското правителство изисква незабавна евакуация на австро-германските войски и денонсира Букурещкия мирен договор. Така в края на войната Румъния се оказва в числото на победителите.

В началото на декември Генералният комисар на Бесарабия ген. Войтояну нарежда да се свика заседание на Бесарабския народен съвет от доверени дотогавашни негови членове и новокооптирани в последния момент 17 души. На 10 декември 1918 г. при присъствие само на 46 депутати този съвет обявява безусловно присъединяване на Бесарабия към Румъния. Но и сега десет от депутатите се обявяват против взетото решение¹¹. Следва кралски указ за разтурване на Бесарабския народен съвет.

На Парижката мирна конференция се обсъжда и бесарабският въпрос. В доклада на комисията за изучаване на териториалните проблеми, отнасящи се до Румъния, от 5 март 1919 г. се приема по принцип присъединяването на Бесарабия към Румъния, но се уточнява изрично: "Това присъединяване /не се използват термините анексия или обединение – б.м., П.Т./ трябва да се извърши под една форма, която ще запази общите интереси на Бесарабия и правата на малцинствата от вероизповедна гледна точка"¹². На 20 октомври 1920 г.

между Главните съюзени сили /Великобритания, Франция, Италия, Япония, но без САЩ/ и Румъния е подписан т.нар. Парижки протокол, с който се признава анексията на Бесарабия от Румъния. С чл. 3 от протокола "Румъния се задължава да спазва и да застава строго да се спазват на територията на Бесарабия" постановленията на подписания от нея на 9 декември 1919 г. договор за защите на етническите малцинства.

Парижкият протокол е ратифициран от Великобритания през 1922 г., от Франция през 1924 г. и от Италия през 1927 г. Япония и САЩ не го ратифицират, а СССР многократно декларира, че не го признава. Румънските управляващи среди не изпълняват договора за защита на етническите малцинства. До края на 1918 г. – началото на 1919 г. в Бесарабия има прояви на партизанска война; следва поредица от стихийни бунтове и организирани от болшевишки агитатори въстания, а прочутата "бесарабска система" става синоним на режим на кървав терор и денационализация.

+ + +

Несъмнено е, че политическата активност на българското население в Бесарабия следва всички перипетии на очертаните борби. Наличната документация обаче е твърде оскъдна, а в съществуващата литература е прокарана тенденциозност, която води до подценяване, а и изопачаване на борбите на българското население. Така в румънската историопис се поддържа тезата, че дейците за присъединяване /възвръщане, обединение/ на Бесарабия към Румъния са патриоти и освободители, а противниците – изключително болшевики и техни сподвижници. Същата теза се поддържа и в публикации на съветски автори, само че с коренно противоположна характеристика: дейците за присъединяването /анексията, заграбването/ са предатели, интервенти, анексионисти, а противниците им – борци за социална и национална свобода.

Но наред с тези две главни политически сили съществува и трета групировка. Тя е против присъединяването на Бесарабия към Румъния с мотиви от националноохранителен характер, но и против болшевизма – съветизма по социално-икономически и политически причини. Представителите на тази групировка са убедени привърженици на искането за създаване и запазване на Република Бесарабия с буржоазно-демократичен режим при пълни граждански права и културно-национална автономия на отделните националности. Към тази групировка се числи преобладаващата част от българо-гагаузкото, еврей-

ското, немското, а дори и немалка част от молдованското население¹³. Особено активна и настойчива е борбата на българо-гагаузкото население, което стига и до искане за политическа автономия на "Българска Бесарабия".

Въпреки неизбежната условност поради голямата сложност на съществуващата ситуация, би могло да се приеме, че формирането на третата политическа групировка протича през пролетта и лятото на 1917 г. чрез постепенно разграничаване от нарастващите амбиции на румънофилите и приключва след Октомврийската революция докъм декември 1917 г., когато се очертава разграничителната линия и с дейността на болшевиците

През този етап нараства изключително политическата активност и на българо-гагаузкото население. Най-важно значение има придобиването на пълно общинско самоуправление особено на чисто българските и гагаузките села и на градовете Болград и Бендер в системата на Бесарабското губернско управление. Наред с подновените общински управи /съвети, комитети/ значителна роля започват да играят многобройни аграрно-селски комитети, различни кооперативни организации и дружества, а също обновени и голям брой новосъздадени училищни настоятелства /създадени са Българско културно-просветно общество и Българо-гагаузко-немска училищно-просветна комисия към Бесарабското губернско земство/, черковни настоятелства, културни дружества и др. Откриват се български начални училища, въвежда се българският език при богослужение в църквите и пр. Важен момент в това движение е проведеният на 6 декември 1917 г. в гр. Бендер Първи конгрес на представителите на българските общини, на който се издигат българо-гагаузки национално-сепаратистични искания¹⁴.

С установяването на съветска власт в много райони на Бесарабия и с нахлуването в някои райони на румънски и белогвардейски войски в края на декември 1917 г. - началото на януари 1918 г. се слага началото на нов етап и в борбите на българо-гагаузкото население. Част от него подкрепя болшевиците /броят на българите и гагаузите, сражавали се на страната на съветите, се изчислява на около 15 000 души¹⁵/ главно с оглед на съпротивата срещу интервентите. Но не са без значение както болшевишката пропаганда на общо-демократични искания, така и дейността на болшевишки организатори, пратеници на Румчерода, свързани и с Кръстю Раковски /Асен Христов, Владимир Райнов, Николай Шишман, Василий Искинджи, Георги

Садакли и др./¹⁶. Съпротивата е масова и на много места въоръжена.

Така в Комрат в началото на януари 1918 г. е образуван Българо-гагаузки комитет, който поема управлението на града. След завземането на военните складове е формиран български полк, в който се включват още руси, евреи и др. Представители на комитета влизат в контакт с Щаба на българската 12-а пехотна дивизия в с. Калалой в Северна Добруджа с искане "за връзка и указания от България"¹⁷.

В началото на януари 1918 г. обстановката в Болград и околните села е комплицирана: тук е Щабът на Четвърта руска армия с дислоцирани военни поделения, разделени на враждуващи групировки, тук има комисар и други представители на Украинската централна рада. На 7 и 8 януари в града и в някои от околните села се настаняват нахлули румънски войски. На 9 януари градът е освободен от революционизирани руски войници и български полк от 600 души, формиран от Н. Шишман, Г. Садакли и Вл. Райнов¹⁸. На 19 януари в Болград започват заседанията на Втория конгрес на представителите на българските общини. Конгресът потвърждава исканията за административна /политическа/ автономия на бесарабския Юг, но работата му е прекратена от новоустановените румънски власти в хода на тоталното настъпление на румънските войски¹⁹.

За борба с настъпващите румънски войски в гр. Бендер се формира и български полк. Градът е превзет от румънски войски на 19/20 януари, после - освободен на 22/23 януари и отново завзет от румънските войски на 25 януари, като сега те избиват над 250 души и от цивилното население²⁰.

Български отряд от 300 души е формиран в с. Кубей, а други по-малочислени отряди и групи - в много други българо-гагаузки села. Те оказват упорита съпротива на настъпващите румънски войски през целия период на нахлуването им. Българо-гагаузки бойни групи продължават съпротивата си срещу наложения режим, а през лятото на 1918 г. възникват и нелегални организации с бойни отряди, някои от които при пряко участие на болшевишки агитатори /напр. Н. Шишман е пратен в гр. Измаил/ с цел подготовка на въстание²¹.

Консолидирането на мнозинството от българо-гагаузкото население за провеждане на собствена политическа линия е още по-ясно изразено в отношението му към дейността на Бесарабския народен съвет. В неговия състав са включени четирима българи и гагаузи, чийто лидер е Кръстю П. Мисирков²². Той е определен за секретар на

Бесарабския народен съвет, за секретар на просветната комисия при Дирекцията /министерството/ на просвещението, а после - и за член-секретар на националните малцинства в Президиума на Бесарабския народен съвет. Вероятно е включен и в делегацията, натоварена в началото на февруари 1918 г. да отстоява териториалната цялост на независимата Молдавска република на подновените международни преговори в Брест-Литовск²³. На заседанието на 9 април 1918 г. при обсъждането на предложението за присъединяване на Молдавската република към Румъния Кр. Мисирков заявява: "Българо-гагаузката фракция ме упълномоща да декларирам, че тя в никакъв случай не се смята в правото си, без пълномощия от българо-гагаузкото население в Бесарабия, да обсъжда и да решава въпроса за присъединяване на Бесарабия към която и да е съседна държава. Въпросът за съглашение с чужда държава, което би ограничило политическите права и независимост на Бесарабия, според мнението на фракцията, може да бъде поставен за разглеждане и разрешаване само от Учредително събрание на Молдавската република, избрано чрез свободни избори от целия народ. Поради това българо-гагаузката фракция по въпроса за обединението на Бесарабия с Румъния при каквито и да са условия, се въздържа да гласува"²⁴. На 13 април за София заминава представител на българо-гагаузкото население, който да разясни позициите му относно присъединяването на Бесарабия към Румъния и да изрази неговия протест²⁵.

Кр. Мисирков е сред най-активните дейци на борбата за извоюване на политическа автономия на българо-гагаузкото население. Тъкмо поради това през 1933 г., като отбелязва голямата съпротива на опозицията в Бесарабския народен съвет, бившият депутат в този съвет Е. Алистар изрично споменава плановете на Кр. Мисирков за създаване на "българо-гагаузка република"²⁶. С името на Кр. Мисирков е свързано и откриването на педагогически курс в Болград за подготовка на учители за българските училища и акция за тайно набавяне на българска учебна литература. Той идва нелегално в България и с помощта на българските военни власти в Добруджа и Генералния щаб на армията /Костендил/, на Централния добруджански народен съвет /Бабадаг/, на Върховния управителен комитет на емигрантската Добруджанска организация /София/ и на Славянското благотворително дружество /София/ успява да събере и да организира пренасянето на около 5000 български учебници, книги и пособия²⁷.

През юли 1918 г. навярно под влияние и на болшевишката пропаганда 45 български общини подават петиции до Бесарабския народен

съвет да се даде възможност за създаване на българска автономна област, която да се отдели от Молдавската република и да се присъедини към съветска Украйна²⁸. Петицията, естествено, е оставена без отговор, но не и без злощастни последици за инициаторите. През лятото и есента на 1918 г. грабежите, произволите, масовите арести и изтезания, разстрелите и екстерниранцията вземат невероятни размери. На 9 октомври Кр. Мисирков връчва на председателя на Бесарабския народен съвет писмен протест срещу насилията, извършвани от румънското правителство и Директората /правителството/ на Бесарабия, и си подава оставката като секретар на съвета и член на Конституционната комисия²⁹. На 11 ноември той е арестуван в Кишинев и по етапен ред експулсиран, като в София пристига в началото на декември. В заседанието на Бесарабския народен съвет от 10 декември 1918 г. срещу решението за безусловно присъединяване на Бесарабия към Румъния гласува М. Русев, вероятно единственият останал от българите и гагаузите член на съвета³⁰.

+ + +

Нерадостната участ и борбите на българо-гагаузкото население в Бесарабия имат значителен отзвук в България. Докато правителството на В. Радославов и близките до него политически среди поради обвързаността си с политиката на Германия и Австро-Унгария остават резервирани, по-голяма отзивчивост се проявява от различните командни органи на българската армия, в чиито състав има мнозина бесарабски българи с високи военни чинове. Най-голяма загриженост и активност проявяват, естествено, живеещите в България изселени и емигрирали от Бесарабия българи и техните потомци. След 1878 г., докъм края на Първата световна война, техният брой вероятно е достигнал няколко хиляди души, а с родените другаде - в Украйна и Европейска Русия, които също се включват в дейността за защита на правата и свободите на българите в Бесарабия, този брой ще да е бил още по-голям, но това по статически път от данни на общите преброявания на населението в България не може да се установи³¹. За популяризирането на справедливата кауза на българо-гагаузкото бесарабско население значителна роля има Добруджанската организация. Важно е да се отбележи, че макар и малобройна, българската бесарабска емиграция в България излъчва из своите среди около 200 души видни интелектуалци и общественици /министри, професори, висши офицери, прависти и др./³².

Идеята за организиране на бесарабските българи в България

възниква в края на 1917 г. – началото на 1918 г. главно във връзка с обсъждането на бесарабския въпрос на преговорите в Брест-Литовск, а после – и на преговорите в Буфтя и в Букурещ. Инициаторите, между които изпъква Владимир Дякович /журналист в София/, са в течение на преговорите навярно чрез Милан Марков³³, а на събитията в Бесарабия не само от пресата, но и чрез различни други канали. Към началото на март 1918 г. във връзка с подписването на прелиминарния договор с Румъния Вл. Дякович подготвя мемоар до Министър-председателя и министър на външните работи В. Радославов. Мемоарът е окончателно оформен и подписан на 14 март от девет души "представители на бесарабските българи в Царството": проф. Ал. Теодоров-Балан, Ал. Малинов, Д. Николаев, Йов Титоров, Вл. Дякович, Хр. Камбуров, В. Маринов, Г. Калинков и Гавр. Занетов. На 16 март той постъпва в Министерството на външните работи и заедно с приложенията в същия ден е изпратен на В. Радославов, по това време в Букурещ³⁴. По-късно мемоарът е издаден печатно, като е подписан още от 57 души /Н. Найденов, М. Пундев, И. Вулпе, Г. Дерманчев и др./³⁵. В мемоара е направен преглед на историята на българите в Бесарабия с акцент на приносите им в борбите на българския народ за национално освобождение и обединение. Отбелязва се, че бесарабските българи сега "всред анархията на разбунтуваната руска държава и нападнати от власите" "надават вик към Българското отечество за помощ и закрила". Иска се на преговорите в Букурещ да се "уговорят и гарантират" правата и свободите на българите /и гагаузите/ в Бесарабия. Те са формулирани по следния начин:

"1. Български народни образователни и специални училища – висши, средни и нисши. Преподаването на учебните дисциплини в средните и нисшите учебни заведения да е на родния български език. Управлението на училищните имоти и назначаването на преподавателския персонал да са поверени на изборни училищни настоятелства;

2. Права за свободни културни и стопански учреждения и сдружавания: читалища, дружества, банки, кооперации, народен театър и др. подобни;

3. Пълна свобода на българския печат и книжовни предприятия;

4. Национални черкви – в управлението, богослужението и избора на свещениците;

5. Неприкосновеност на собствеността – частна, училищна, черковна и общинска;

6. Права за административно самоуправление: общинско, околийско и земско /колониално/, своя полиция. Преписката между тия учреждения да е на родния български език"³⁶.

От приведения откъс и цялото изложение на мемоара става ясно, че се иска културно-просветна и административна автономия на "Българска Бесарабия", каквато трябва да се уговори и гарантира особено в случай, че Бесарабия попадне "под чужда власт" /визира се Румъния/.

Известно е, че ангажирано в конфликта със съюзниците си относно бъдещето на Северна Добруджа, на преговорите в Брест-Литовск, в Буфтя и в Букурещ българското правителство не поставя на обсъждане въпроса за положението на бесарабското българо-гагаузки население, като по бесарабския въпрос поддържа австро-германската концепция.

"Политическите обстоятелства", поради които идеята за организиране на бесарабските българи в България се натъква на трудности при опитите за реализирането ѝ³⁷ се променят благоприятно след оставката на Радославовото правителство и формирането на коалиционното правителство на Ал. Малинов /21 юни 1918 г./.

По инициатива на Вл. Дякович на 17 юли 1918 г. се провежда среща, в която освен него участват и Г. Калинков, проф. Ал. Теодоров-Балан, В. Василев, Йов Титоров, Гавр. Занетов, Н. Николов, Сим. Купенов, Д. Николаев и Д. Кралимарков. Решава се да се предприеме дейност за създаване на организация. С оглед на това се избира временен комитет в състав Вл. Дякович, В. Василев и Д. Николаев, а за "съветници" са определени проф. Ал. Теодоров-Балан и Йов Титоров³⁸. Идеята за създаване на организация е окончателно утвърдена на втората среща на инициаторите, състояла се на 7 септември. Временният комитет е натоварен да състави проектоустав на организацията и да изпълнява ръководни функции до провеждане на общо учредително събрание.

Учредителното събрание се провежда в аудитория № 12 на Софийския университет в две заседания – на 15 и на 22 декември 1918 г. За участие в учредителното събрание са поканени живеещите в София българи, родени в Бесарабия и Южна Русия. Като членове основатели на организацията, т.е. на Софийското дружество /дружба/ "Бесарабски българи" в учредителния протокол са посочени: проф. Ал. Теодоров-Балан, Д. Николаев, Ал. Славов, К. Раднонов, Т. Неделчев, Л. Лалов, П. Янев, И. Радославов, Кр. Казаналиева-Маринова, Н. Дол-

гов, Ст. Попов, Д. Василев, Д. Киранов, Г. Калинков, Кр. Мисирков, Д. Кралимарков, Ал. Кънчева-Василева, Д. Калозов, П. Карагеоргиев, Я. Кирилов, Вл. Дякович и П. Тивчев. За председател на събраниято е избран проф. Ал. Теодоров-Балан, а за секретар - Д. Николаев³⁹. Събраниято изслушва доклад от проф. Ал. Теодоров-Балан, по който стават разисквания относно необходимостта от създаване на дружеството. След това са обсъдени 16 члена от проектоустава. Временният комитет е попълнен с двама членове - протоерей И. Стефанов и Кр. Мисирков. На второто заседание от 22 декември са обсъдени и приети останалите 24 члена от проектоустава на дружеството и е избрано настоятелство с мандат за две години в състав: проф. Ал. Теодоров-Балан - председател, Д. Николаев - секретар, Вл. Дякович, Г. Калинков и Г. Згурев - членове. Избрана е и ревизионна комисия - протоерей И. Стефанов, Д. Танов и Гавр. Занетов⁴⁰.

Учредителите на Софийското дружество "Бесарабски българи" са с намерение то да стане ядро на бъдещ съюз от такива дружества, основани в други градове в България с по-многобройно бесарабско население. Затова в чл. 40 от приетия устав се уточнява, че Настоятелството на Софийското дружество ще има ръководни функции с оглед създаване на такъв съюз до избор на негов управителен съвет.

Приетият през декември 1918 г. устав е в сила до март 1927 г., когато в него са внесени съществени поправки, след което първоначалният текст, който не е бил отпечатан брошурно, се смята за загубен⁴¹. Неговото съдържание може отчасти да се възстанови по друга документация. Главната цел на дружеството е да се поддържа "просветно-културно и църковно единство" на бесарабските българи с "целокупния български народ", да се действа за защита на техните права и свободи пред Парижката мирна конференция, в това число за включване в мирния договор с Румъния на клаузи, задължаващи я да прилага и по отношение на бесарабското инородно население Договора за защита на националните малцинства, както и подпомагане на бесарабските българи в България⁴².

Още в поканата за свикване на учредителното събрание е посочено, че една от важните му задачи е подготвянето на мемоар до председателя на Парижката мирна конференция. И този мемоар е написан от Вл. Дякович. Отпечатан е на френски език с дата 1 март 1919 г., със списък на подписалите го 128 души /Ал. Малинов, ген. Данаил Николаев, ген. Д. Мететелов, ген. И. Златанов, ген. Ал. Назъмов, проф. Ал. Теодоров-Балан, Кр. Мисирков и пр./⁴³, дава

възможност да се доизяснят и някои от целите на дружеството.

Мемоарът цели да обоснове с богата историческа аргументация една нова концепция в тогавашната /и послешната/ българска историопис за историята на Южна Бесарабия: векове наред през средновековието тя е била част от българското царство, след което, обезлюдявана многократно и включвана в пределите на разни държави, през XVIII - XIX в. е наново презаселена компактно с българско /българо-гагаузко/ население, поради което още от средата на XIX в. е наричана "Нова България" и "Българска Бесарабия".

"Тук /в България - б.м., П.Т./, както и там /в Южна Бесарабия - б.м., П.Т./ езикът, религията, нравите, обичаите са еднакви, както и националното съзнание, поддържано будно от общите исторически спомени, от национални борби, от стремежи за самоопределение и аспирации за етническо единство. Българска Бесарабия - това е неоспоримо - държи да бъде съставна част от България /к.м., П.Т./, от българщината, от която я отделя единствено устието на Дунав"⁴⁴.

Приведена е аргументация, показваща асимилаторската политика на румънските /1856-1878 г./ и руските /1878-1917 г./ власти, а на обстановката през 1917-1919 г. е посветен специален раздел от мемоара. В 22 точки са систематизирани много данни за извършени от румънските войски и власти масови насилия и убийства. Като се посочва, че 7 от депутатите в Бесарабския народен съвет са разстреляни и много други са тероризирани и експулсирани, се заключава, че "Този Бесарабски народен съвет не би могло в никакъв случай да бъде считан като представително тяло, изразяващо стремежите и волята на бесарабското население"⁴⁵. С това се отхвърля законността на "доброволното" присъединяване на Бесарабия към Румъния, с или без условия.

"Ако поради едни или други причини не би могло да се осъществи това искане /Българска Бесарабия "да бъде съставна част от България" - б.м., П.Т./, ние бихме изразили желанието на Българска Бесарабия, т.е. от територията, разположена на юг от Траяновия вал, да се създаде отделно политическо тяло, една малка независима държава /к.м., П.Т./ между реките Прут, Дунав, Днестър и Черно море, обхващаща 23 000 кв. км. ..."⁴⁶.

И още веднъж: "В заключение ще кажем, че от етническа, географска и историческа гледна точка българите от Южна Бесарабия имат неоспоримото право да искат да им бъде позволено законно, на

основание на плебисцит, изразяващ тяхното желание относно националното им бъдеще, на базата на резултатите от този плебисцит, да се организират в независима държава /к.м., П.Т./, в която другите етнически малцинства ще могат да живеят и да се развиват така свободно, както и те самите"⁴⁷.

Мемоарът завършва с уговорката, че ако все пак - в противоречие с принципите на президента Уилсон и като крайно нежелателен вариант - се стигне до анексия на Бесарабия, то тогава 1/ тази друга страна в никакъв случай да не е Румъния и 2/ да се гарантират на бесарабските българи условия за свободно социално, икономическо, интелектуално и религиозно развитие"⁴⁸.

От съдържанието на разглеждания мемоар може да се заключи, че една от най-важните уставни цели на Софийското дружество "Бесарабски българи" е да се подпомогне борбата на българо-гагаузкото население в Бесарабия за извоюване на политическа автономия върху териториалния обсег на Южна Бесарабия.

Идеята и борбите за автономна Българска Бесарабия могат да се разберат и осмислят по-цялостно във връзка с идеята и борбите за автономна Бруджа, тъй като съществува пряка връзка между тях"⁴⁹.

В отчета на Настоятелството на Софийското дружество "Бесарабски българи", четен на събранието на 21 март 1921 г., се посочва, че мемоарът от март 1919 г. "е допринесъл не малко" за включването в договора с Румъния на клаузите, задължаващи я да гарантира правата на бесарабското българо-гагаузки население"⁵⁰.

Следващата важна стъпка на Настоятелството на Софийското дружество "Бесарабски българи" е инициативата му за създаване на "Съвет на поробените и прокудените българи". На 22 юни 1919 г. по негова покана се учредява такъв съвет от представители на македонската, добруджанската, тракийската, бесарабската и моравската организация. Негова задача е "да ратува за националните права и свободи на българското племе". Следват нови изяви.

Основването на Софийското дружество "Бесарабски българи" е израз на загриженост към нерадостната участ на българо-гагаузкото население в Бесарабия, на дълбоко осъзнаван патриотичен дълг и разбиране на българската национална идея. Поставяйки началото на Съюза на бесарабските българи в България, дружеството още с основаването си има значителен принос за популяризиране у нас и в чужбина на справедливата освободителна кауза на бесарабското население.

Б Е Л Е Ж К И

- 1 История Молдавской ССР, т. 2, Кишинев, 1968; Антонок, Д., С. Афтенок, А. Есауленко, М. Иткис. Предателска роль "Сфатул цэрий". Кишинев, 1969; Русско-румънские и советско-румънские отношения. Сборник статей и сообщений. Кишинев, 1969; Березняков, П., И. Бобейко, Я. Копанский, У. Мурзак, В. Илатон. Борьба трудящихся Бессарабии за свое освобождение и воссоединение с советской Родиной. Кишинев, 1970; Зеленчук, В. Население Молдавии /Демографические процессы и этнический состав/. Кишинев, 1973; Копанский, Д. Общество бессарабцев в СССР и Союзы бессарабских эмигрантов /1924-1940/. Кишинев, 1978; Ohotnicov, I., N. Batchinski. La Bessarabie et paix Europeene. Paris et Prague, 1927; Nistor, I. La Bessarabie et la Bucovine, Bucarest, 1937; Iorga, N. La verité sur la passé et le present de la Bessarabie. Bucarest, 1937; Les frontieres europeenes de l'URSS. 1917-1944. Paris, 1957; Stefan, M. Besarabia - Ziua intii a marii unir (27 martie 1918). - Magazin istoric. Bucuresti, N 3, 1991, 3-16, 23.
- 2 Дихан, М. Бесарабските българи в Октомврийската революция и гражданската война. С., 1971; Станчев, М. Из историята на бесарабските преселници в Русия. С., 1989; Mintchev, D. Bulgarii din Basarabia de Sud (Constanța), 1938.
- 3 Русия завладява дотогавашните турски владения в междуречието Днестър - Прут - Дунав /Буджак, Бесарабия/ през 1812 г. След Кримската война през 1857-1878 г. Бесарабия е анексирана от Молдова /Румъния/. През 1878 г. Русия си възвръща Бесарабия /8 355 кв км/, а като компенсация Румъния получава Северна Добруджа /14 536 кв км/.
- 4 Ohotnicov, I., N. Batchinski. Op. cit., p. 46.
- 5 Антонок, Д., С. Афтенок, А. Есауленко, М. Иткис. Цит. съч., 71-73.
- 6 Пак там, с. 88.
- 7 Пак там, с. 93.
- 8 Пак там, с. 175 - тук броят на негласувалите се сочи на 62 души. Вж. Monitorul oficial, N 8, 10 apr. 1918.
- 9 Stefan, M. Op. cit., p. 15.
- 10 Ibid., p. 23.
- 11 Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции /1917-1920 г.г./. Кишинев, 1967, 216-219.

- 12 Дякович, Вл. Българите в Бесарабия. Кратък исторически очерк. С., 1930, с. 47.
- 13 Мнозинството от бесарабското украинско население е силно повлияно от становището на Украинската централна рада /Бесарабия е украинска провинция/. Руското бесарабско население, подобно на немалка част и от украинското население, бивайки против установяване на румънско господство, се разпилва в гражданската война и интервенцията от двете страни на фронтовете.
- 14 *Memoire des bulgares de Bessarabie.* (Sofia), 1919, 33-34.
- 15 Дихан, М. Цит. съч., с. 58.
- 16 Румчерод - представителите на съветите и на военните комитети на Румънския фронт, на Черноморския фронт и на Одеска област на своя Първи конгрес през май 1917 г. формират общ ръководен орган /Изпълнителен комитет, после и Президиум на Румчерод/, в който доминират болшевиките.
- 17 ВБА, ф. 740, оп. 5, а.е. 261, л. 124-125 - донесение от Шаба на 12 п.д. до командира на III-а отделна армия в Бабадаг от 14 януари 1918 г.
- 18 Дихан, М. Цит. съч., 37-
- 19 *Memoir des bulgares de Bessarabie*, р. 33.
- 20 Дихан, М. Цит. съч., с. 40.
- 21 Пак там, с. 52. Сведения за въоръжената съпротива на българите вж. Кирииндчиев, Н. 20-годишнината от румънската окупация на гр. Болград. Мир, № 11 240 от 11 януари 1938.
- 22 За него повече вж.: Велев, Н. Из политико-обществената дейност на Кръстьо Петков Мисирков. -Истор. преглед, 1968, кн. 5, 70-86. Като депутати се сочат още: М. Русев, включен вероятно допълнително, бил е председател на южнобесарабските кооперации, и Кунчев /Дихан, М. Цит. съч., с. 50; Антонок, Д. и др. Цит. съч., с. 94, 181-182./, а във фалшификаторска публикация в Букурещкия Универсул № 100 от 11 април 1932 - А. Новаков, Стопнов, Мисирков и Кара, които уж били подписали акта за присъединяването на Бесарабия към Румъния.
- 23 ИДИА, ф. 164, оп. 1, а.е. 17, л. 4-5. /изложение от 1921 г. - за "мемоари и депутации" на бесарабските българи "пред конференциите в Брест-Литовск /респективно Букуреш/ и Париж"/; Антонок, Д. и др. Цит. съч., с. 177.
- 24 Stefan, M. Op. cit., р. 16.
- 25 ОДА, Варна, ф. 80 к, оп. 1, а.е. 30, л. 362 - Бюлетин по: Нес-

- тер лойд от 16 апр. 1918.
- 26 Антонок, Д. и др. Цит. съч., с. 93.
- 27 Велев, Н. Цит. съч., 80-81.
- 28 Дихан, М. Цит. съч., с. 51. Вж. още: ВБА, ф. 740, оп. 5, а.е. 248, л. 88; ф. 40, оп. 2, а.е. 911, л. 13, 130; оп. 5, а.е. 262 /цялата/.
- 29 *Memoire des Bulgares de Bessarabie*, р. 31.
- 30 Борьба трудящихся Молдавии..., 216-219.
- 31 Така броят на живеещите в България през 1910 г. родени в Русия българи се сочи на 1383 души; за 1920 г. - родени в Бесарабия 454, в Украйна 122 и в Европейска Русия - 913, или общо 1489 души; за 1926 г. - родени в Бесарабия 439, в Украйна 336 и в Европейска Русия 615, или общо 1390 души. При преброяването през 1920 г. се сочи и броят на българските бежанци. Те са: през 1914-1917 г. - от Бесарабия 2 и от Европейска Русия /вкл. Украйна/ 80; през 1918-1919 г. - от Бесарабия 4 и от Европейска Русия 146, а през 1920 г. - от Бесарабия 16 и от Европейска Русия 98. Вж.: Общи резултати от преброяване населението на 31 дек. 1910 г., кн. I. С., 1923, 14-15; Също... на 31 дек. 1920 г., кн. I. С., 1926, 24-69; Също... на 31 дек. 1926 г., кн. I. С., 1931, 16-17; Кратки резултати... на 31 дек. 1920 г. С., 1925, с. 125.
- 32 Дякович, Вл. Цит. съч., 105-118 /списък/.
- 33 Проф. д-р М. Марков е член на българската делегация за преговорите и офицер със специални поръчки към Шаба на Действащата армия /координира политическите стъпки по добруджанския въпрос/.
- 34 ИДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 863-а, л. 128-143. Оригинал. Приложенията са: Титоров, Йов. Българите в Бесарабия. С., 1903; Державин, Н. Българските колонии в Русия. -В: Сб. НУН, кн. 29. С., 1914, и виенското издание на Фрайтаговата карта на Румъния.
- 35 Мемоар на бесарабските българи, граждани на Царството. С., 1918, 29 с.
- 36 ИДИА, ф. 176, оп. 3, а.е. 868-а, л. 143.
- 37 Пак там, ф. 164, оп. 1, а.е. 1, л. 95.
- 38 Пак там, л. 95.
- 39 Пак там, а.е. 7, л. 58 - по препис от оригиналния протокол, направен през 1927 г. Срв. л. 97 - лист със списък на поканени или присъствали на заседанията на 15 и 22 декември 1918 г.
- 40 Пак там, а.е. 1, л. 95-96 - отчетен доклад /21 март 1921 г./.